

A deleiba do patrimonio do Val Miñor e arredores

IEM

O conxunto de bens e dereitos pertencentes a unha persoa , xa sexa esta física ou xurídica, considérase patrimonio. O patrimonio cultural é a herdanza cultural propia do pasado coa que un pobo vive e que se transmite ás xeracións futuras.

A “Convención para a protección do Patrimonio Cultural e Natural do Mundo” foi adoptada pola Conferencia Xeral da Organización das Nacións Unidas para a Educación, a Ciencia e a Cultura (Unesco), o 16 de novembro de 1972, cuxo obxectivo é promover a identificación, protección e preservación do patrimonio cultural e natural de todo o mundo, o cal é considerado especialmente valioso para a humanidade.

Como complemento dese tratado foi aprobada pola Unesco o 17 de outubro de 2003, a “Convención para Salvagarda do Patrimonio Cultural Inmaterial” que definiu que:

Enténdese por “patrimonio cultural inmaterial” os usos, representacións, expresións, coñecementos e técnicas -xunto cos instrumentos, obxectos, artefactos e espazos culturais que lles son inherentes- que as comunidades, os grupos e, nalgúns casos, os individuos recoñezan como parte integrante do seu patrimonio cultural.

Este patrimonio cultural inmaterial, que se transmite de xeración en xeración, é recreado constantemente polas comunidades e grupos en función da súa contorna, a súa interacción coa natureza e a súa historia, infundíndolles un sentimento de identidade e continuidade e contribuíndo así a promover o respecto da diversidade cultural e a creatividade humana.

Encetamos este artigo definindo o que entendemos por patrimonio e os distintos tipos de patrimonio cos que nos podemos atopar en calquera lugar do mundo. A nós interésanos tentar aclarar os porqués dalgunhas desfeitas que se veñen dando no Val Miñor e a súa contorna.

Nos últimos anos o grande desenvolvemento “padecido” neste territorio do Val Miñor , levounos a ver como parte dos elementos que compoñen o noso PATRIMONIO se viron sustancialmente reducidos e/ou deteriorados. É un paradoxo que se dá , a pesares de vivir nuns tempos nos que máis se ten lexislado na defensa e

Mullón de man aparecido nunha pista dos montes de Baiña despois de ser recheada con entullo de orixe descoñecida.

Trozo dunha pedra do dintel dunha porta romana ou castrexa gravada, aparecida nunha pista dos montes de Baiña.

conservación do patrimonio, tamén se ten destruído máis ca nunca. Pode parecer esaxerado a utilización da expresión *máis ca nunca*, mais os feitos confirman que é unha realidade facilmente constatable cunha pequena análise detida dos nosos arredores.

Ante este exercicio de memoria non moi afastado no tempo, podémonos atopar con dúas visións contrapostas que é necesario aclarar.

Unha é a das persoas que ven a desfeita do patrimonio como algo necesario para avanzar. A súa consideración e valoración está moi supeditada ao interese focalizado no mal chamado expansionismo, que entende, simplificando, que o importante é que se desenvolvan novas infraestruturas, se constrúa e se cree riqueza con

A fonte Santa de San Cosme, recuperada parcialmente despois de ser derruída e roubadas as súas pezas.

ese movemento de capitais e de crianza de empresas e novos recursos, sen importar moito o feito con anterioridade. O sacrificio duns valores crea outros novos, e considérase que os máis recentes son mellores.

Outra sería a das persoas que teñen saudades do perdido, láianse das perdas de valores patrimoniais e lembran con agarimo vellas construcións, costumes e paisaxes.

Así, en xenérico, non estamos a concretar nada. A nosa intención é que a medida que imos lendo estas letras, calquera de nós faga o exercicio de memoria que lle permita repasar esas posibles perdas que todos podemos lembrar no percorrido dos últimos trinta ou corenta anos.

Para axudar imos indicar algunhas da nosa consideración, deixando as valoracións finais para un cadro resumo ao remate.

O Tranvía a Baiona e Gondomar. Era iste un patrimonio digno de protexer? Pode ter a consideración de patrimonio segundo entendemos o termo xeral? Sería hoxe en día de utilidade e pagaría a pena telo conservado? Tiraríamos proveito del e como?

O Pazo do Monte Boi en Baiona.

As Dunas de Gaifar en Panxón.

A Banda de Música de Vilaza.

Os Tendais do Caringa e de Maciel en Baiona.

Os petróglifos da Boaventura en Burgueira, Oia.

As Penisas en Baiña, Baiona.

O obradoiro cerámico romano da Madorra, Panxón, Nigrán.

A Ponte do río da Serra en Sabarís, Baiona.

Recheo dun camiño lousado nas Penisas en Baiña, Baiona.

- O campo das redes na Palma, Baiona.
- A ponte medieval da Ramallosa (mal chamada Romana).
- Os petróglifos do río de Vilar, Pedornes, Oia.
- A mámoa da Cruz de Pao ou do Campo da Groba, Oia.
- O Foxo Pedriño, foxo de lobo nos montes de Burgueira, Oia.
- A Fonte Santa de San Cosme, Baiña, Baiona.
- O Cruceiro de Loureiro, Sabarís, Baiona.
- O Paseo do Monte Boi, Baiona.
- As telleiras de Nigrán.
- O arco suévico de Panxón.
- O Templo Votivo do Mar en Panxón.
- O Castro de Panxón
- A Torre de Méndez en Camos.

Poderíamos ir facendo unha listaxe sen fin de numerosos edificios, lugares, oficios, cruceiros, muíños, capelas, etc que por uns motivos ou outros desapareceron ou foron ou estan a ser danados. Sería difícil, por non dicir imposible, valorar nun común acordo todos eles, as circunstancias da súa desaparición ou deterioro, e o verdadeiro interese que poderían suscitar na xente que hoxe vive a carón deles ou onde eles estaban.

Deixando a un lado o aspecto máis sentimental, que nós consideramos ten tamén interese, e feito o exercicio primeiro de memoria individual cada quen (a reflexión é o valor fundamental para a posterior valoración e protección final) imos amosar unha parte da realidade actual con exemplos reais.

Dicksonia antarctica, recuperada por membros de ANABAM

Fentos arborescentes desaparecidos no río Vilar en Oia.

O PATRIMONIO NO VAL MIÑOR

Esta terra que habitamos está inzada de referencias patrimoniais do pasado, dende as máis afastadas no tempo até as de hai uns anos, suficientes como para formar parte do chamado patrimonio arqueolóxico, cultural e natural. A pesares das moitas leis que en teoría as protexen, estamos vendo como a cotío se están a producir desfeitas irreparables e atentados contra elas. As denuncias e as penas e/ou multas non son instrumento suficiente para parar a desfeita, e moitas veces impunemente séguese a desfacer o que noutros países se protexe con esmero e eficiencia, se valora e se promove, producindo riqueza, traballo e valor engadido cultural e educativo.

Nos últimos anos lévase esgazado e destruído máis patrimonio que nunca. Cada ano os parlamentos español e galego, a Unión Europea e a ONU elaboran e promulgan leis que, a pesares da súa especificidade, son incumpridas reiteradamente polos gobernos estatais e autonómicos, as deputacións e os concellos que, en teoría, serían os garantes do cumprimento das ditas leis.

No noso país, as distintas consellerías implicadas na protección e salvagarda do patrimonio serían as de Cultura, Medio Rural e a de Medio Ambiente. Cada unha delas ten o seu propio organigrama e pautas de funcionamento e, que nos conste, non hai entre elas un programa de coordinación nin vías de comunicación ante actuacións ou problemas que se poidan detectar. Imos describir tres casos que detectamos e se están a dar no Val Miñor e zonas limítrofes.

As pistas forestais e os recheos nos montes

Estamos fartos de ver como se abren, anchean ou arranxan pistas nos montes sen unha análise previa das posibles afeccións ao patrimonio etnográfico, arqueolóxico e natural existente. O descoñecemento dos elementos catalogados ou inven-

tariados por parte das administracións, o desleixo e atrevemento dos concellos que, na maioría dos casos son a administración máis próxima aos administrados e aos executores das obras, levan a atoparnos con un panorama deprimente cheo de actuacións destrutivas. En paraxes naturais, non importa o seu valor, estanse a producir recheos con entullos de obras nos que se atopan restos de vidros, ferros, arames, plásticos, cementos, ladrillos, etc que pasan a contaminar en primeiro lugar a vista, en segundo o chan e en terceiro o subsolo e os posibles estratos e/ou áreas arqueolóxicas. Contaminan visualmente a paisaxe e as augas que arrastran eses entullos e restos cara outros espazos próximos, polas escorrentías naturais e as artificiais creadas co transformación do medio. Exemplos temos moitos perto. Un moi salientable é o que se está a dar na parroquia de Baíña, nas pistas e montes próximos á presa de auga da que se abastece a vila. Quen autorizou ditos recheos? Quen os controlou e supervisou? Que criterios se seguiron? Que fai ou fixo o concello, a Consellería de Medio Rural e a de Patrimonio?

As rozas, talas, plantacións e outras obras nos montes e nas ribeiras dos ríos e do mar

No outono do ano 2006, despois da vaga de lumes do verán, as chuvias fortes do mes de outubro levaron polas abas abaixo dos montes, aos regatos e ríos, as terras desprovistas de mato e vexetación que as protexían, restos de árbores queimadas e pedras e rochas. Houbo daquela unha grande desfeita nos montes e nas canles dos ríos, ao producirse embolsamentos que coas enchentes produciron arrastres e derrubamentos de pontes, muíños, camiños e, incluso, algunha vivenda.

Pasadas unhas semanas, actuouse con urxencia e sen planificación axeitada, liberando as canles dos ríos e movendo grandes masas de pedras e terra nos propios leitos dos ríos e nas súas ribeiras. Cada administración pelexou por facer da traxedia un niño de captura de votos, uns no descontento e outros no favor da administración que acude axiña no socorro do que se queixa, con razón en moitos casos. Non se mirou o que había que facer, se non o que pedían que se fixera, e fíxose. Así nos foi e así nos vai. Case se destroza unha das mellores estacións de petróglifos que temos no país, pola súa singularidade, a do río de Vilar en Pedornes, ao lle pasar as maquinas de cadeas moi perto e mover grandes rochas do leito do río. Ninguén sabía que estaban alí os petróglifos? Alguén se preocupou de informar aos obreiros das cautelas que había que tomar. Non. Tiveron que ser os cidadáns interesados polo patrimonio os que valaron con cinta de obra os gravados e avisar aos maquinistas.

Máis abaixo, no mesmo río, un patrimonio natural moi singular, os fentos arborescentes *Dicksonia antarctica*, dos que só se coñecen no noso país dous lugares nos que se atopan, tivo peor sorte. A enchente levou por diante a maioría dos exemplares de fentos que alí se atopaban e os que non levou a enchente, leváronos as máquinas. Ninguén coñecía a súa existencia e a súa singularidade? Alguén se preocupou de ver os danos producidos nas poucas plantas que había?. Si. Os militantes no ecoloxismo e na defensa da natureza e o patrimonio de ANABAN, SOS Groba e do IEM, e tódolos particulares do país e de fóra que preguntaron por eles en foros de internet e en chamadas telefónicas aos que sabíamos deles. Alguén da administración ou de algunha das consellerías que terían que ser os seus protectores?. Non.

Pared de Foxo Pedriño, foxo de lobo que sofre danos reiteradamente cada vez que se interven na súa contorna.

Algunhas semanas despois viñeron as presas por sacar a madeira do monte, talar todo e deixar a paisaxe núa. Os poucos exemplares de árbores que podían terse recuperado do lume e outros que nin sequera foran afectados, desapareceron baixo a forza dos dentes das serras e as gadoupas mecánicas das máquinas. Os pequenos retallos verdes que coma oasis se erguían entre as negras cinzas, foron devorados polo devastador labor dos madeireiros e as súas máquinas. Os paxaros e os cabalos quedaron así sen ningún nicho no que se gozaron nos temporais do inverno. Fomos testemuñas do que contamos, e denunciámos perante as autoridades do momento o noso parecer e a nosa queixa.

Non remata aí a desfeita. Aínda houbo e hai máis e peor. A presa pola teórica reforestación das zonas queimadas, levou ás **Comunidades de Montes** e ás consellerías implicadas a unha carreira por arar o monte para, teoricamente, repoboar axiña. Como consecuencia, movéronse centos de toneladas de pedras que estaban fixadas ao chan dende hai miles de anos, fixéronse gabias removendo a terra e facilitouse o arrastre e a erosión. Nese movemento de terras e pedras, ademais de desfigurarse a paisaxe e o solo, racháronse laxas nas que había gravados rupestres, desfixéronse paredes centenarias como as do Foxo Pedriño, o maior foxo de lobo que temos no noso país, e outras que forman parte da paisaxe e da nosa historia e a dos nosos montes, como testemuñas doutros tempos, e que nos dan datos e información sobre o que foi o territorio antigamente, os seus usos e as súas dimensións sociais nunha paisaxe humanizada cargada dunha cultura milenaria amosada en pedras no chan.

Petroglifo de Bonaval Burgueira antes da plantación de kivilis.

Petroglifo despois da roturación do monte para a plantación de kivilis en Burgueira, Oia.

Noutros países, as paredes de pedra, os valados, peches ou tomadas, son conservados e postos en valor, sendo os propios veciños os que se encargan , as veces con axudas do Estado, de conservalos e mantelos en pé. Quen non lembra os valados de Irlanda e de Escocia que tanto aparecen nas imaxes da películas e documentais?. En Galicia? No noso país aproveitamos calquera movemento no monte ou escusa para ir desfecendo o que está aí, feito polos nosos antepasados con moito esforzo e sacrificio, como si quixeramos borrar as testemuñas das nosas raizames. E mentres que fan as administracións? Axudan a consumir a desfeita ou ollan impasibles para outro lado, mentres seguen publicándose no DOG cada día máis decretos e leis que eles mesmos non cumpren. Nesta acción que estamos describindo , teoricamente tiñan que intervir tres consellerías, a de Montes, a de Medio Ambiente e a de Cultura, e... de feito interviñeron axudando á destrución.

O Cruceiro do Loureiro.

O Cruceiro do Loureiro antes das obras.

O Cruceiro do Loureiro despois das obras feitas ao seu carón.

Só a esperanza de que as CCMMVVMC sigan o exemplo dalgunhas excepcións que temos no Val Miñor, e defendan e protexan o seu patrimonio como están a facer as Comunidades de Montes de Santa Cristina en Sabarís, que con un grande esforzo pola súa parte musealizou os petróglifos do Outeiro dos Lameiros; a de Borreiros co Castro da Pedra Moura; a de Vincios con importantes intervencións e repoboacións de frondosas e o seu proxecto de musealizar a estación de petróglifos de Agua da Laxe; a de Couso, con repoboacións de castiñeiros, eliminación de acacias e creación do roteiro dos Muíños de Couso e a intervención no monte do Castro.

A ponte do río da serra en Sabarís.

As obras promovidas por concellos, deputacións ou consellerías e empresas privadas e particulares

Cando un particular quere realizar unha obra necesita previamente dunha autorización, que en moitos casos dependen de varias administracións. Nos concellos, que é a administración máis próxima ao cidadán, moitas veces prescínlese dalgúns dos pasos en aras dunha maior celeridade e axuda aos veciños ou para que os votos cativos non se perdan. Outras veces os propios veciños pasan dos permisos e van facendo con autorizacións verbais ou sen elas. É verdade que os concellos ás veces non teñen persoal especializado para chegar a tódolos lados, e tamén é verdade que seguindo este mesmo argumento aproveitan para facer a vista gorda e deixar facer.

En canto ás consellerías e deputacións, o argumento é todo o contrario, teñen persoal pero ineficaz no que se refire a prevención e protección do patrimonio por que, segundo a propia administración, non se pode chegar a todas partes e hai moito territorio e patrimonio para atender. Sendo certo en parte, o que si é verdade e que os recursos humanos e físicos dos que dispoñen as administracións

úsanse mal ou ineficazmente por descoordinación, afastamento da realidade e pouca operatividade. Onde está o maior problema? Na falla de coordinación e comunicación das administracións.

Si un particular detecta unha agresión ao patrimonio e tenta denunciar ou simplemente comunicar dita agresión a algunha autoridade, atópase con un grande problema. A quen llo comunica e como? Cando faga o intento de chamar ao concello, ao Seprona ou a algunha consellería, na maioría dos casos vai atopar escusas, desviacións de chamadas, atrancos e problemas que o van facer desbotar a idea de levar adiante a denuncia e a súa posible efectividade. Si persiste e consegue poñer a denuncia, con traballo e esforzo persoal, vaise atopar cun problema e molestias varias que aínda o farán dubidar unha vez máis antes de rematar o proceso. Pero, antes de chegar á denuncia do particular, que pasou? Non diciamos que había varias consellerías implicadas no tema, e varios funcionarios e administracións encargados do velar polo cumprimento das leis?. Imos pór un exemplo dunha das últimas desfeitas ou agresións ao patrimonio que o IEM ten detectado e denunciado.

Nun monte da parroquia de Burgueira, concello de Oia, na paraxe chamada O Sobral e A Boaventura. Dous bens patrimoniais inventariados, uns petróglifos gravados nunha laxe vertical de xisto e un xacemento romano. Unha empresa fai un movemento de terras e rotura todo o monte, mudando a paisaxe para pór unha plantación de kiwis, nunha segunda fase de outra próxima feita con anterioridade. Detectada a agresión, (rachárase a laxe do petróglifo e estaban os cachos da pedra cos gravados amoreados no lugar) comunicaselle verbalmente ao presidente da Comunidade de Montes propietaria, que é tamén concelleiro de Obras no concello de Oia, e avísaselle de que hai que protexer os bens afectados para que o mal non vaia a maiores. Resultado final, o petróglifo rómpese e desaparece totalmente, remátase a plantación de kiwis e estrágase o xacemento romano con gabias profundas. As ordes de paralización da Consellería de Cultura e do Seprona non pararon a obra nin a desfeita, e o concello, nun primeiro intre négase a deter as máquinas. No momento de escribir este artigo, os kiwis teñen folla e están medrando para arriba, e para abaixo coas raíces entre os restos romanos.

Dous membros do IEM persoalmente están implicados na denuncia con nomes e apelidos, e tiveron que ver e escoitar ser aludidos por membros do concello de Oia. Quen defende o patrimonio e como? Quen o protexe? A costa de que e de quen? Por que se dan estes casos?

As respostas a estas preguntas sempre son as mesmas: descoordinación e falla de comunicación das administracións, falla dunha policía de patrimonio ou de atribucións concretas en funcionarios que xa existen e traballan no monte, maior sensibilidade por parte das autoridades e de educación por parte dos particulares e dos funcionarios.

A explotación dos recursos do monte, as obras novas, a creación de infraestruturas, son compatibles co respecto e a posta en valor do patrimonio. O patrimonio é un ben que hai que conservar e preservar e pódese facer creando riqueza, traballo e benestar para os territorios nos que se asenta. Só hai que educar á cidadanía e dar exemplo por parte das administracións, sendo rigorosos e eficientes na aplicación das leis, e coordinar accións e recursos.

VALORACIÓNS FINAIS

Ante esa realidade que se repite por todo o país, con unhas administracións e con outras, debemos resumir nun decálogo as posibles solucións que nós achegamos como propostas para axudar a resolver o problema.

Catalogación dos bens do patrimonio arqueolóxico, etnográfico e monumental, paisaxístico e natural, por concellos.

Comunicación aos concellos do patrimonio que atesouran, e obriga de facer chegar ás parroquias, comunidades de montes, de augas e de veciños dos bens patrimoniais e de interese que teñen, e os deberes e obrigas ao respecto dos mesmos.

Comunicación entre organismos públicos dos catálogos anteditos e que poden ser da súa competencia. As distintas Consellerías, Deputacións e Concellos deben pór en común os seus catálogos e facer que estes estean accesibles, en primeiro lugar aos funcionarios de distintos niveis que poden ter atribucións ou competencias, e en segundo aos técnicos e particulares que necesiten ou desexen coñecerlos., xa sexan arquitectos, arqueólogos, peritos, mestres, profesores ou cidadáns en xeral.

Mellorar e actualizar os modelos de catalogación, dixitalizando as fichas e poñendo en rede a información para poder ser consultada por profesionais, investigadores e técnicos, sendo actualizadas e modificadas segundo se avance nos procesos de catalogación ou estudo e investigación, mellorando a accesibilidade dende calquera punto do país ou do estranxeiro.

Coordinar coas universidades do país e as empresas que traballan no mundo da arqueoloxía e o patrimonio a divulgación dos estudos e investigacións, facendo que os estudosos, profesionais e investigadores teñan acceso aos traballos que son financiados con fondos públicos nun tempo razoable, segundo marca a lei que non se está a cumprir.

Promover nos programas educativos e nos distintos niveis dos mesmos, unidades didácticas referidas ao patrimonio máis próximo, como referente de estudo e de valoración para o seu coñecemento e conseguinte respecto e protección.

Promover a conexión dos museos e de aulas, con concellos, colexios e universidades para optimizar recursos próximos referentes ao patrimonio e achegar, así, o gran mundo do patrimonio que nos rodea e que despreciamos por descoñecemento e ignorancia. Do local ao universal, sería o lema para escomenzar a facernos máis sabios todos, nenos e vellos, mozas e mozos, obreiros e enxeñeiros, mariñeiros e labregos, todos.

Divulgar e promover. Formar aos técnicos en turismo, concelleiros e animadores socioculturais que traballan nos concellos e nas asociacións para que potencien o coñecemento do patrimonio máis próximo, cunha formación axeitada e de calidade.

Protexer e inventariar o patrimonio etnográfico e o inmaterial dun xeito real e efectivo, promovendo dende as escolas e as universidades traballos de recollida e publicacións en coordinación co punto seguinte.

Creación de cátedras de Etnografía e de Toponimia nas universidades, nas que se potencien a especialización en ditos estudos e a coordinación co Museo do Pobo Galego e o ILGA, que ben precisan dunha maior atención e orzamentos por parte das autoridades para a posta en valor do seu traballo e a súa divulgación e achega á cidadanía.